

תפקיד האינטלקטואל בעידן ההכחדה

עפרי אילני

אקדמיית פולונסקי, מכון ון ליר בירושלים

בפתח הספר *Defiant Earth* מספר קלייב המילטון על ארוחת ערב שנכח בה, ובה השתתף גם אחד מבכירי הפסיכואנליטיקאים באירופה. השיחה דילגה בין נושאים אחדים שעל סדר היום, ובנוגע לכל אחד מהם שפע האנליטיקאי רעיונות ותובנות. רק כאשר עלה נושא שינוי האקלים הוא נאלם דום. לא היה לו דבר לומר בעניין, וגם חבריו לשולחן נותרו שתוקים. המילטון מציין שאנקדוטה זו היא סימפטומטית: "לאינטליגנציה, ברובה, אין מה לומר על שינוי האקלים – בעיה שבתוך כמה עשורים צפויה להפוך חלק ניכר מכדור הארץ לבלתי מתאים לחיים" (Hamilton 2017, 9). בחנויות הספרים מופיעים ספרים העוסקים בעתיד העולם, פרי עטם של אינטלקטואלים מובילים מהשמאל ומהימין, ובהם המשבר הסביבתי בקושי מוזכר. "הם כותבים על עלייתה של סין, על ציוויליזציות מתנגשות ועל מכונות שמשלטות על העולם, אך כל הספרים האלה כתובים כאילו תחזיותיהם של מדעני האקלים פשוט לא קיימות", הוא כותב (שם). הדיונים על העתיד תקועים במציאות שבה קריסת המערכות האקלימית אינה משפיעה בכלל על המתרחש בכדור הארץ. למעשה הם מתקיימים בעבר שחלף מזמן, שהרי כבר כיום יש לשינוי האקלים השפעה על חייהם של מאות מיליונים, והשפעה זו תחמיר ותלך בשנים הקרובות.

ספרו של המילטון התפרסם ב־2017, וייתכן שבזמן הקצר שחלף מאז כתיבתו כבר השתנתה התמונה, בשדה האקדמי לפחות. ספרים הבוחנים את המשבר הסביבתי מתפרסמים בקצב גדל והולך, ובאירופה ובארצות הברית נראה לעיתים שהעיסוק בנושא אף דוחק

* אני מודה לחגי בועז ולחברי קבוצת הקריאה "מועדון האנתרופוקן" של מכון ון ליר, שכמה מהתובנות במאמר זה נולדו במסגרתה.

לשוליים שאלות גורליות אחרות. את המושג אנתרופוקן – העידן הגיאולוגי שבו הפך האדם לכוח עיקרי בפלנטה – טבעו מדענים פלנטריים, אך בשנים האחרונות הוא הפך לאחד המושגים המדוברים ביותר במדעי הרוח החברה. ההגות האנתרופוקנית מבקשת להצביע על תמורה דרמטית ברבות מההנחות המוכרות לנו בדבר היחסים בין האנושי לטבעי, תמורה שמשנה מן היסוד את החלוקות הבסיסיות בין מדעי האדם למדעי הטבע. כך מתאר אותה המילטון:

אופן הפעולה של כדור הארץ השתנה. הוא אינו נשלט עוד על ידי כוחות עיוורים בלבד; התפתחותו מושפעת כעת על ידי כוח שונה מבחינה אונטולוגית, המגלם את הרצון האנושי. הכדור כבר איננו אותו עולם שהקסם הוסר ממנו על ידי המהפכה המדעית. אך הקסם גם לא הוחזר אליו. הוא אינו רווי בקסם אלא ברצון (שם, 34).

האדם כבר איננו אדם, והטבע אינו טבע, אך אולי דווקא משום כך ניכרת מבוכה בשורות הסוציולוגים, ההיסטוריונים וחוקרי הספרות. לא ברור איזה תפקיד יש למדעי הרוח והחברה לנוכח בעיות כמו הפשרת הקרחונים והכחדת החרקים. שיח האנתרופוקן, שביסודו תיאור של האנושות כמין זואולוגי, משטיח לטענת רבים קטגוריות היסטוריות, סוציולוגיות ותרבותיות שעוצבו בעמל רב, ומאיים על האוטונומיה של מדעי הרוח.

בניגוד לשאלות של הגירה, גלובליזציה או פונדמנטליזם דתי, המתקשרות באופן טבעי לתפקידו של האינטלקטואל, קריסת המערכות האקולוגיות מצטיירת בעיני רבים כעניין טכני בעיקרו, או לפחות נטול עומק. יתרה מזו, עמדה אינטלקטואלית נפוצה רואה באקולוגיה בעיה משנית שתיפתר בהכרח עם הדברתו של הקפיטליזם ולא רגע אחד לפני כן. הפילוסוף המרקסיסט אלן באדיו טוען למשל ש"הטפות אקולוגיות" הן ברוב המקרים פרופגנדה טהורה. בנבואותיהם של הסביבתנים הוא רואה "רעש אידיאולוגי שנועד לעמעם את הסכנה האמיתית שהאנושות חשופה אליה", הלוא היא הקפיטליזם הגלובלי (Badiou 2018).

"הלם האנתרופוקן", כפי שהגדירו אותו ז'ן-בטיסט פרסוז וכריסטוף בוני, מציב בסימן שאלה את עצם הרלוונטיות של המחשבה הביקורתית בנקודה שבה כדור הארץ פורץ לתוך ההיסטוריה (Bonneuil and Fressoz 2016). לכן הבעיה הבסיסית שאליה נדרשת הכתיבה התיאורטית העוסקת בשינוי האקלים ובהכחדה ההמונית של צורות חיים היא מה בכוחם של מדעי האדם לומר לנוכח הרס כוכב הלכת; ובד בבד, כיצד אפשר לחשוב את המצב הקטסטרופלי מבלי להיכנע להיגיון טכנוקרטי ומבלי לזנוח את דרכי החשיבה והתיאור הייחודיות למסורת ההומניסטית והביקורתית.

מתוך בעיה זו נובעות שלוש שאלות שבהן אתמקד בעמודים הבאים. השאלה הראשונה נוגעת לעצם היכולת להכיר באסון ולהתמודד איתו. מדוע מצבה של הסביבה מעסיק את השיח הציבורי והאקדמי פחות משאלות הנוגעות ללאומיות, לכלכלה או לדת? בניסוח אחר: מדוע שינוי האקלים לא מעניין?

השאלה השנייה, שנובעת מהראשונה, היא כיצד אפשר לתת מקום בספרה הציבורית גם לקולות לא אנושיים, של בעלי חיים, של צמחים ואפילו של תופעות טבע. במילים אחרות, בפרפרזה על שאלתה המפורסמת של גיאטרי ספיבק (1995), נשאלת השאלה: כלום יכולים הלא אנושיים לדבר?

השאלה השלישית, המטרידה והמערערת ביותר, היא מה אפשר לומר לנוכח חורבן והכחדה שכבר עומדים בעיצומם וברוב המקרים הם בלתי הפיכים; ואף יותר מכך, איזה תפקיד נותר למחשבה אל מול הכחדתה האפשרית של האנושות.

בעיית הייצוג

בספרו *Facing Gaia* ברונו לאטור מציין שהמידע המצטבר בדבר שינוי האקלים והשלכותיו היה צפוי לכאורה לחולל שינוי דרמטי ביחסנו כלפי העולם (Latour 2017, 16). אלא שלדבריו, תמורה כזאת אינה מתרחשת. היחס לשאלת "הסביבה" לא השתנה באופן מהותי מאז המאה העשרים. הידיעות והתחזיות האפוקליפטיות מתקבלות "באדישות מפתיעה", כהגדרתו (שם). לאטור מציע לדמיין שבאופק ניצבת סכנה מיידית מסוג אחר, למשל מלחמה עולמית. במקרה כזה, לדבריו, התגייסות חברתית וטכנולוגית הייתה מתרחשת מבעוד מועד, גם אם הסיכון לא היה ודאי.

בהתחשב בחומרת האיום שטומן בחובו שינוי האקלים, אפשר היה לצפות שהתגייסות בקנה מידה גדול תתחיל כבר עם האזהרות הראשונות. אלא שזה אינו המצב. דעת הקהל מיטלטלת מכל פיגוע טרור, אבל הידיעה שאנו גורמים להכחדה מסיבית של החיים בכדור הארץ, המקבילה בממדיה להכחדת הדינוזאורים, מעוררת תגובה מפוהקת. שאלות אקולוגיות אינן מצליחות לגעת בליבת הזהות שלנו ואינן מאיימות על תחושת הביטחון הבסיסית של האדם המודרני.

ואכן, אם הדיון בשינוי האקלים כבר מעורר תגובות קיצוניות, נראה שאלה דווקא תגובות שליליות. בתקופה האחרונה, ככל שההתחממות העולמית מתקדמת אל מרכז סדר היום הציבורי כך אנו עדים להתנגדות יצרית מתגברת לשיח הסביבתי. הגל הימני הקיצוני המתעצם בעולם שואב את עוצמתו מליכוי איבה נגד פליטים ונגד ביטויים של "פוליטיקלי קורקט" אך גם, במידה הולכת וגדלה, נגד הכפייה הסביבתית המושקת לכאורה על ידי האליטות הליברליות. הדבר מתבטא בהכחשת שינוי האקלים מצד דונלד טראמפ ותומכיו, אבל גם בסנטימנט המתעורר למשל באירופה, המודגם בדבריו של שר החוץ הפולני שהזהיר עם כניסתו לתפקיד מפני "עולם של רוכבי אופניים וצמחונים שמשתמשים במקורות אנרגיה חלופית" (The Economist 2016).

התפתחות עגומה זו מוכיחה שידע מדעי וטכני אינו מספיק, ולעיתים אף אינו רלוונטי, להתמודדות פוליטית וציבורית עם הכוחות רבי העוצמה המתנגדים לטרנספורמציה של הכלכלה והחברה התעשייתית, שנדרשת כדי למנוע עלייה קטסטרופלית בטמפרטורות

הממוצעות בעולם. לאטור מציין שהמדענים נדרשים היום, שלא בטובתם, להשתתף בדיונים פוליטיים שחורגים מדפיהם של כתבי העת המדעיים ולספק מענה למתנגדים. אך לשיטתו, אתגר זה טומן בחובו הבטחה. בהשתתפם בדיון הציבורי, המדענים ממלאים לתפיסתו תפקיד של נציגים במשטר חדש, שבו מוטל עליהם להבטיח ייצוג לאובייקטים שאינם מסוגלים לדבר – למשל קרחונים, ציפורים ויערות גשם (Latour 2017, 281).

אך האם מדענים ומומחים הם אכן הסוכנים המתאימים לשינוי פוליטי רדיקלי? ברור שתורשימים ועקומות פליטה אינם הכלי המתאים להתמודד עם טיעונים שנושאים אופי לאומי ותרבותי. אפשר לומר שכיום אקולוגיה היא עניין רציני מכדי להשאירו לאקולוגים. ניסוחה של ההתחממות העולמית כשאלה פוליטית ואינטלקטואלית הוא יותר מאשר בעיה טכנית או אתגר של מיתוג. כדי לאפשר דיון רדיקלי באירועים כמו עליית החומציות של האוקיינוסים נדרשת הרחבה של גבולות הדמיון הפוליטי, שתגולם בשפה פוליטית חדשה. בעיית הייצוג של המשבר האקולוגי מתבטאת גם בקושי לתאר ולתחום את המושאים שבלב הדיון. טימותי מורטון, מהתיאורטיקנים הבולטים של מחשבת האנתרופוקן, טבע את המושג "היפר-אובייקטים" (hyperobjects) לתיאור תופעות כמו שינויי האקלים (Morton 2013, 1-7). הכוונה היא לישויות ערטילאיות, שיש להן השפעה עצומה אך אי-אפשר לראותן אלא רק למדוד אותן באופן עקיף. שינוי האקלים הוא היפר-אובייקט שאינו תחום לזמן ולמרחב ברורים: פליטות הפחמן שחוללו את השינוי התרחשו בחלקן כבר לפני מאה שנה, והשפעתן תורגש במשך עשרות ואפילו מאות אלפי שנים.

הבעיה נוגעת גם לייצוג הבדיוני של בעיית האקלים בספרות, בקולנוע ובצורות אחרות של מדיה פופולרית. אף שיצירות פוסט-קטסטרופליות הן סוגה דומיננטית בתרבות העכשווית, אי-אפשר להשוות בין היקף העיסוק במשבר האקולוגי ובין עיסוק בשאלות חברתיות כמו הגירה או פגיעה מינית. הסופר ההודי-אמריקני אמיטאב גוש סבור שדחיקתו של הנושא הצידה היא אחת הסיבות לכך שאנשים ומוסדות אינם מתייחסים ברצינות מספקת למשבר האקלים (Ghosh 2016, 54). בספרו *The Great Derangement* הוא תוהה על התעלמותה של הספרות הנחשבת "רצינית" מאירועי אקלים קטסטרופליים כמו סופות או גלי חום. לטענת גוש, משבר האקלים הוא גם "משבר של הדמיון" – אירוע שקשה לשלב אותו במבנים סיפוריים הנחשבים "רציניים" (שם, 9). על פי מוסכמות הרומן שנוצרו במאה התשע-עשרה, למשל, אירוע עלילתי כמו סופת טורנדו שמעיפה באוויר את ביתו של הגיבור ייחשב מופרך וילדותי. אבל בעידן הנוכחי, במקומות רבים בעולם מה שנחשב חריג הופך לשגרתי (שם, 49). לפיכך מחובתם האתית של סופרים לשלב תופעות אקלימיות ביצירותיהם, ויהיו אלה כרוניקות משפחתיות או מותחנים פסיכולוגיים. אירועים כמו רציחות או התפרצויות אלימות של גברים יצטרכו לפנות מקום גם לצורה חמקמקה יותר של אלימות – הפגיעה בכדור הארץ, שמביאה אסון על מיליארדי בעלי חיים ועל מיליוני בני אדם במדינות כמו בנגלדש או באיי האוקיינוס השקט.

איווי כמוס

מובן שאיום ההשמדה מהדהד בהכרח חזונית אפוקליפטיים שליוו את האנושות לפחות מאז הופעתן של הדתות המונותיאיסטיות, ולכן האזהרות על סוף העולם מעוררות חשדנות טבעית. לאטור מציין כי מי שמעלה לדיון את הצורך בשינויים מרחיקי לכת לשם מניעת הקטסטרופה האקולוגית מואשם מיד שהוא מחולל "שיח אפוקליפטי". אך לטענתו, הבעיה אינה טמונה בהעלאת הנושא אלא בכך שהמודרניות חווה עצמה כקיום בתוך אפוקליפסה, ואפילו כקיום שאחרי אפוקליפסה (Latour 2017, 220). משמעותה של המודרניות היא הקיום בתודעה של שבר מוחלט עם העבר, של היות בעולם חדש, ולמעשה – באחרית הימים. מבחינה זו, המודרניות היא דתית לחלוטין. המודרניים, כהגדרתו, אימצו את הגרעין הרדיקלי ביותר של החשיבה הדתית – האמונה המילנארית שהם מצויים כבר בעולם אחר, שכיוון התנועה בו הוא קדימה בלבד:

אם נספר למערביים – או למי שעברו לאחרונה התמערבות, במידה כזו או אחרת של אלימות – כי באה העת, כי העולם שלהם הגיע לקיצו ולכן עליהם לשנות את דרך חייהם, הדבר יגרור רק תחושת בלבול וחוסר הבנה; כי עבורם האפוקליפסה כבר התרחשה. הם כבר חצו את הסף לצד השני. העולם שמעבר הושג כבר (שם, 231).

בעקבות אריק פוגלין (Voegelin 2012), לאטור מזהה במודרניות ניסיון לממש את מלכות האלוהים עלי ארמות. תהליך זה הוא שגרם למודרניים "לאבד את [כדור] הארץ", כלומר לאבד קשר עם המטריאלי. לאלה שהורידו את השמיים לאדמה אין עוד גישה לאדמה (Latour 2017, 225). הם אינם מסוגלים להגיב לסוכנות (agency) של אותם חומרים. הקושי להעניק מקום לבלתי אנושי מגלם בעיה מובנית במחשבה ההומניסטית. מחשבת האנתרופוקן מבשרת עידן פוסט-טבעי, שבו האנושי משלים את השתלטותו על ההווה; שבו הטבע נסוג מפני האדם עד הכרעתו. אך במובן ידוע, מצב חדש זה מגשים משאלה כמוסה הטמונה בחשיבה האירופית – לכל המאוחר מאז האידיאליזם הגרמני. פיכטה ראה בטבע מגבלה המוצבת בפני האני המוחלט. לפיכך הוא הורה לאנושות להשליט את מלכות התבונה על מלכות הטבע, להגשים את מימושו של האני על פני הלא-אני (Dallmayr 2011, 127). גם הגל ראה בחיים האורגניים את השלב האחרון בהתפתחות הטבע. בשלב הבא מגיעה הכרתו של הטבע במהותו כרוח, שבו נסגר מעגל ההתהוות. לכן תכליתו הסופית של הטבע היא להתכלות, לשלול את עצמו כדי להכיר בהיותו רוח חופשית, מאוחדת. לא פלא, אם כן, שהפילוסופים רואים בסופו של הטבע את התגשמות השאיפה הנרקיסטית-מגלומנית של הכרעת הלא-אני, גם אם באופן המבעית ביותר.

אלא שהחיית הוא ביטוי של הטבע המתקיים בתוך האנושי, ולכן בהכנתו יש מידה של תבוסה עצמית. מסיבה זו ומסיבות אחרות, אחד ממאפייניה של החשיבה האנתרופוקנית הוא ביקורת על נטייה מסורתית זו של הפילוסופיה להתגברות על הטבע. מורטון, לדוגמה,

יוצא נגד שרידיה של אותה אומניפוטנטיות הגליאנית במחשבה השמאלית, שעורונה תוחמת עצמה ומדירה מתוכה לא אנשים (nonhumans) ודוחקת אותם למעמד אונטולוגי של "סביבה" (Morton 2017, 2). ביקורת זו משתלבת עם שני המרכיבים הבולטים והמשפיעים ביותר של המחשבה הפוסט-הומניסטית של העת הנוכחית: המפנה האונטולוגי, או המטריאלי, במדעי החברה והרוח, המבקש לדובב חפצים ודברים; ולימודי בעלי החיים, המעניקים לחיית קול וסוכנות כמו אלה שהוענקו עד לאחרונה רק לאנושי. דונה האראווי מזכירה שבסיטואציה הנוכחית, הנטייה המסורתית של הפילוסופיה ושל הכלכלה הפוליטית המערבית לבודד את האדם ממינים זואולוגיים אחרים נעשית בלתי סבירה ומטעה מבחינת מדעי הטבע ומדעי החברה כאחד (Haraway 2016, 30).

וכך, היסטוריון אינטלקטואלי עתיד עשוי להעיר שבראשית המאה העשרים ואחת הבחינו מדעי האדם בקיומם של יצורים לא אנושיים. פילוסופים, היסטוריונים וחוקרי ספרות הכירו יותר מאי פעם בחיה ובצמח כשותפים בחיים ובעולם והתאמצו להעניק להם מקום במחשבה ובטקסט. ככנסים מדעיים ובכתבי עת אקדמיים הופיעו הרצאות ומאמרים העוסקים בצבועים, ביערות ובדבורים. אך הייתה זו אירוניה טרגית, ימשיך ההיסטוריון ויעיר, שההכרה הזאת הגיעה בדיוק ברגע שבו עשרות אחוזים ממיני בעלי החיים והצמחים נכחדו לצמיתות. בעודם גוועים, ניצודים ונחנקים באזורי המחיה שלהם באוקיינוסים, ביערות ובמדבריות, זכו בעלי החיים להיות מיוצגים לראשונה בכתבי העת.

כמו בשדות אחרים של המחשבה, תשומת הלב מוסבת לתחומים ולישים מסוימים רק כשאלה מצויים במשבר. כפי שהפועלים מנכיחים עצמם בשדה הפוליטי רק ברגע שבו הם שובתים או מתקוממים, כך העצים מופיעים כסובייקטים פוליטיים הראויים להכרה ברגע שבו הם נכרתים וחדלים לקבע פחמן; הקרחונים מעוררים עניין כאשר הם שובתים וחדלים לאגור את מי הים, והחרקים זוכים להתייחסות כאשר הם שובתים ואינם מאביקים פרחים. אם נמשיך בקו המחשבה הזה, אפשר לצפות שהמשבר ביחסים בין האנושי ללא אנושי יוביל לרפורמה ולכינונם של מנגנוני הגנה אקולוגיים, כמו מנגנוני ההגנה הסוציאליים שנוצרו בסוף המאה התשע-עשרה. גישה כזאת נוקטת ממשלות וחברות בעולם הפועלות בכפוף לעקרונות הקיימות (sustainability). למרבה הצער, ספק אם צעדים כאלה יספיקו בשלב הנוכחי. לא מן הנמנע שהסוסים כבר ברחו מהאורווה, או ליתר דיוק מתו. האתגר העומד בפני האדם הוא דווקא להתרגל לעולם בלי בעלי חיים, צמחים וקרחונים, עולם שבו הוא נותר לבדו.

דברים דומים אפשר לומר על מחשבת האנתרופוקן בכללותה. מושג האנתרופוקן מעלה שלל שאלות תיאורטיות עמוקות בדבר יחסו של האנושי לבלתי אנושי. חוקרים ממגוון תחומים מדגישים כי השינוי במצבו של כוכב הלכת מסמן תמורה מהותית גם במצב האנושי, שמצריכה שינוי של כל ההנחות המוכרות לנו. אך למרבה הצער, בנקודה הנוכחית לא נותר לנו זמן רב לעכל את משמעויות המצב האנושי החדש או להשתהות בתוך

"ההיסטוריה העמוקה" שנפתחה בפנינו (Chakrabarty 2015, 181), כי בפתח עומדת סכנה מיידית של חורבן המין האנושי, חורבן מינים חייתיים נוספים וחורבן הסביבה המאפשרת את החיים בכלל. כפי שמציינת איזבל שטנגרס, עידן האנתרופוקן אמנם החל זה מקרוב, אך הוא מסתמן כחלון זמן קצר, בוודאי במונחים גיאולוגיים (Stengers 2015, 10). לא ברור אם האדם עצמו ישרוד את עידן האדם.

עם זאת, התוכנות שמופקות מתוך המשבר פותחות אפשרויות לאופנים חדשים של פעולה פוליטית משותפת ליצורים אנושיים ולא אנושיים. האראווי רואה בסיטואציה הנוכחית הזמנה לצורות חדשות של כינון שארות עם יצורים אנושיים ובלתי אנושיים בעולם רב-מיני, שיהוו תחליף להתרבות ביולוגית. לשיטתה, מן ההכרח לחזק את "רשתות המחושבים" שחיוניות לקיומנו, וכך, במשותף, "לכונן צורות של מפלט, כדי לאפשר צורות ביולוגיות, תרבותיות, פוליטיות וטכנולוגיות של שיקום ושל הרכבה מחדש, שיכללו בהכרח התאבלות על האובדן הבלתי הפיך" (Haraway 2016, 101). לשיטתה, זוהי אחת הדרכים לחיות ולמות היטב בעידן הנוכחי, שבו "כל כך הרבה כבר הלך לאיבוד, והרבה יותר יאבד בעתיד" (שם, שם).

תחושת גורליות

הדיונים שנסקרו עד כה מבוססים, רובם ככולם, על ההנחה ששינוי פוליטי או חברתי מסוים מספק תקווה לבלימת השפעותיה ההרסניות של ההתחממות העולמית. אמונה כזאת באפקטיביות של פעולה פוליטית היא מהמוסכמות של המחשבה ההומניסטית, ובפרט השמאלית, המדגישה שכל צורות היחסים החברתיים וכל המבנים הפוליטיים הקובעים את גורלו של האדם נוצרו על ידי בני אדם (Danowski and Viveiros De Castro 2017, 2). לכאורה, גם שינוי האקלים הוא תוצר אנושי; אך הוא כפוף להיגיון סיבתי שונה שכן, כידוע, מדעני האקלים סימנו כמה נקודות אל-חזור אשר חצייתן תביא לתהליכי היזון חוזר שכבר אינם ניתנים לבלימה. הכוונה היא בין השאר להפשרה של מדפי הקרח האנטארקטיים, שחרור מאגרי המתאן הכלואים באזור קיפאון העד (permafrost) הסיבירי וגוועתם של יערות הגשם באמזונס. גם אם נקודות אלו עדיין לא נחצו, רוב מדעני האקלים מסכימים שנחצה אותן בתוך שנים אחדות (שם, 9).

משנחצתה נקודת האל-חזור, השפעותיו של האדם על האטמוספירה, האוקיינוסים והביוספירה הן בלתי הפיכות, ויורגשו במשך אלפי ואולי אף מאות אלפי שנים. "המשבר האקולוגי", כפי שהוא מכונה לעיתים, הוא יותר מאשר משבר. זו אינה נקודת מפנה מאתגרת, ואף לא קטסטרופה נקודתית שבעקבותיה תבוא תקופה של בנייה מחדש. גם אם הציוויליזציה התעשייתית תיחרב עד סוף המאה, כדור הארץ ימשיך להתחמם ומפלס הים ימשיך לעלות במשך מאות שנים. בני אדם יסבלו מהידרדרות הולכת וגוברת של התנאים הסביבתיים במשך תקופה המקבילה לפחות לכלל ההיסטוריה האנושית הכתובה.

זאת בהנחה שהמין האנושי יוכל לשרוד בתנאים אלו לאורך זמן; כי כפי שמציינים דבורה דנובסקי ואדוארדו ויוויירוס דה קסטרו בספרם *The Ends of the World*, הסימנים מראים שבמסגרת תולדותיה של הביוספירה, הופעת האדם עצמה היא קטסטרופה: "אירוע מפתיע, הרסני בהיסטוריה הביולוגית והגיאופיזית של כוכב הלכת, שיעלם מהר הרבה יותר מאשר השינויים שייגרמו בעטיו למשטר התרמודינמי ולאיוון הביולוגי של כדור הארץ" (Danowski and Viveiros de Castro 2017, 15).

תפקידה של ההגות האנתרופוקנית, לפיכך, הוא לייצר את תחושת הגורליות של חיים באירוע המתרחש פעם במיליוני שנים; של שינוי בקנה מידה פלנטרי. לטוב ולרע, בתקופת חיינו מתרחשת הכחדה המונית של מיני בעלי חיים בהיקף שהתרחש בפעם הקודמת בתקופת הדינוזאורים. אך נראה שקל יותר לעורר התרגשות מתהפוכה המתרחשת פעם בכמה עשרות שנים מאשר בכזאת המתרחשת פעם בעשרות מיליוני שנים. אם נשוב לשאלת הגורמים המעכבים את הפנמת ההכרה האקולוגית, אפשר לומר שהחדשות אינן זניחות מכדי להיקלט, אלא חשובות מדי.

מות העתיד

בארצות הברית ובאירופה הזירה הציבורית השמאלית גדושה כיום בהצעות לפרויקטים פוליטיים סביבתיים המכוונים להצלת מערכת האקלים העולמית. בולטים במיוחד מיזם "הניו דיל הירוק", שמקדם האגף הדמוקרטי-סוציאליסטי של המפלגה הדמוקרטית, ותנועות המחאה *Climate Friday* ו-*Extinction Rebellion*. לכך נוספות קריאות לשינוי אורח החיים במדינות המתועשות – למשל דרישה לויתור על טיסות או מעבר לתזונה טבעונית, שהיא חסכונית הרבה יותר מבחינת השפעתה הסביבתית. בתוך אקלים פוליטי הולך ומתקדר, תנועות אלו נאחזות ב"עקרון התקווה" של המסורת ההומניסטית. אויביהן הם מכחישי שינוי האקלים, אך יריביהם הם המיואשים – הפסימיסטים האקלימיים.

ואכן, לצד מחנה הלוחמים ומחנה הרפורמיסטים מתגבש מחנה לא מאורגן הקורא לצעוד בפיקחון אל האסון הבלתי נמנע. רוי סקרנטון, חייל לשעבר במלחמת עיראק, הוא ממבטאיו הבולטים של הקול הזה, בשני ספרים פופולריים למחצה שפרסם בשנים האחרונות, *Learning to Die in the Anthropocene* ו-*We're Doomed. Now What?* (Scranton 2015; 2018). לנוכח קריסתן החזויה של החקלאות, התעבורה ורשתות האנרגיה שעליהן מתבססת הכלכלה העולמית, סקרנטון כותב כי "עברנו את נקודת האל-חזור. מנקודת מבטם של מעצבי מדיניות, מדעני אקלים ואנשי ביטחון לאומי, השאלה כבר איננה אם ההתחממות העולמית מתרחשת, וגם לא איך נעצור אותה. השאלה היא איך נחיה איתה". אך כיאה ללוחם, סקרנטון מודע לכך שהחיים מקבלים משמעות בצל המוות. עלינו להכיר בסופיותנו וללמוד למות (Scranton 2015, 17).

גם דיוויד וולאס-וולס, בספרו *The Uninhabitable Earth* העוסק בחיים אחרי ההתחממות (Wallace–Wells 2019), מבקש לנסח "אתיקה לסוף העולם". וולאס-וולס הוא אחד הכותבים המבקשים ללכת מעבר לשאלת המניעה ולשרטט את מאפייני החיים בעולם הנתון לגלי חום קטלניים, להתייבשות של אזורים חקלאיים, לשרפות ענק ולעלייה של פני הים. בכלל זה הוא עוסק בשאלות כמו השפעת המחסור במשאבים על המשטרים הפוליטיים והכלכליים, התודעה ההיסטורית שתתהווה בתקופה שבה הקדמה תתחלף ברגרסיה, ואף הופעתן של תנועות דתיות אפוקליפטיות (שם, 205). הדמיון הקטסטרופלי, שמזין זה שנים את הקולנוע והטלוויזיה, חורג כעת גם למחשבה העיונית.

ההבנה שהמין האנושי הוא בן חלוף הושרשה בשכבות משכילות כבר במאה התשע-עשרה, לצד ההבנה שבני אדם הם תוצר מאוחר של האבולוציה. אך כפי שמציינים דנובסקי וויווירוס דה קסטרו, יש הבדל בין הכרה מופשטת בסופיות ובין הידיעה שקיצה של האנושות עשוי להגיע כבר בימי חייו של הדור הבא או זה שאחרי (Danowski and Viveiros de Castro 2017, 17). לדבריהם, הדבר דומה להבדל בין מודעות מופשטת להכרחיותו של המוות ובין בשורה על מחלה סופנית. הסכנה המוחשית של הכחדת האנושות מציבה על סדר היום את אימת הקץ באופן חמור לא פחות מאשר בשיאו של עידן החרדה הגרעינית. אין אלא לחזור למילותיו של הפילוסוף גינתר אנדרס בחיבורו "ציווי עידן האטום", בתרגומו של גדי גולדברג:

[...] אתה ואני ושאר בני האדם, הננו בני חלוף יותר מכל מי שנחשבו עד אתמול לבני חלוף. שכן היותנו בני חלוף אין פירושו רק שאנחנו בני תמותה; וגם לא רק שאנחנו בני המתה כל אחד ואחד מאיתנו. זה היה נכון גם בעבר. אלא שאנחנו בני המתה בכללותנו, כ"אנושות". ו"אנושות" אין פירושה רק האנושות של ימינו, לא רק זו המפוזרת על פני פרובינציות כדור הארץ שלנו; אלא גם זו המפוזרת על פני פרובינציות הזמן: כלומר אם האנושות של ימינו בת המתה, כי אז תימחה עמה גם זו שהייתה; וכמוה גם העתידית. על השער שאנחנו ניצבים לפניו קבועה אפוא הכתובת: "הכול יהיה כלא היה"; ובצידו הפנימי המילים: "הזמן היה מצב ביניים". אך לא למצב ביניים בין שני נְצָחִים הוא יהיה, כפי שקיוו אבותינו, אלא בין שני אֵינֵן: בין האין של מה שעתיד להיות כמו לא היה מעולם – מפני שאיש לא יזכור אותו; ובין האין של מה שלעולם לא יהיה (אנדרס 2015 [1957]).

אנו ניצבים כיום בפני סכנה מיידית דומה, של מות העתיד, שמשמעותו היא מות העבר, ולמעשה מותה של כמעט כל משמעות מוכרת של פעילות אנושית. גם אם החיים הביולוגיים יימשכו אחרי הכחדת האדם, יש מקום לקבל את טענתו של המילטון כי היעלמותם של בני האדם היא אירוע בעל משמעויות אונטולוגיות שאין להפריז בכובדן. שהרי אנו הם המעניקים משמעות לכוכב הלכת ארץ, וברגע שבני האדם יימחו מעל פניו, כוכב הלכת לא

ימשיך להתקיים בשום מובן בעל משמעות (Hamilton 2017, 84). ועם זאת, המילטון מציין בצדק כי "הטרגדיה הגדולה ביותר של תקופתנו היא היעדר תחושה של טרגדיה" (שם, 9). הקטגוריות של המחשבה האנושית לא התנסו מעולם בטרנספורמציה טוטלית כל כך של העולם שמסביבנו. בהשפעת 575 מיליארד טונות של פחמן שנפלטו לאטמוספירה בעידן התעשייתי, כדור הארץ מצוי במצב שאין לו תקדים במיליוני השנים האחרונות. מדי יום אנו חווים תופעות טבע שמתרחשות אחת לעשרות מיליוני שנים – הרבה מעבר לטווחי הזמן של קיום המין האנושי, שלא לדבר על ההיסטוריה האנושית. אלפי דורות של בני אדם נדרשו לבעיות פוליטיות וחברתיות שונות, אבל שרפות ענק בחוג הארקטי והפשרה מסיבית של הקרחונים לא התרחשו כנראה בשום תקופה היסטורית. מעולם גם לא היינו מצויים בסכנה מיידית כל כך של הכחדה.

לבסוף יש לומר כי גם השפה הדתית חסרת אונים מול טרנספורמציה בקנה מידה כזה. באופן מתבקש, המיתוס הדתי המועלה בדרך כלל בהתייחסות לשינוי האקלים הוא המבול המקראי. אך המבול נמשך ארבעים יום והסתיים, ואילו השפעתם של פליטת גזי החממה לאטמוספירה ושל הכחדת מיליוני מינים ביולוגיים יתמשכו על פני מיליוני שנים. מדובר באירוע שמקביל בהיקפו ובהשלכותיו לבריאת העולם עצמה, או ליתר דיוק – לביטול הבריאה, אך לא על ידי האל אלא על ידי האדם. אם נידרש לאבחנתו של ולטר בנימין על מלחמת העולם הראשונה, "דלות חדשה לגמרי ירדה על בני האדם" (בנימין 1996). כמו המלחמה הטוטלית, כך גם ההכחדה אינה מעשירה את ניסיונו, אלא דווקא מרוששת אותו.

ביבליוגרפיה

- אנדרס, גינתר, 2015 [1957]. "ציווי עידן האטום", בתרגום גדי גולדברג, "העולם כמקור וכתרגום" (הבלוג של גדי גולדברג), 2.8.2015.
- בנימין, ולטר, 1996. "ניסיון ודלות", מבחר כתבים (חלק ב), בתרגום דוד זינגר, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 135-141.
- ספיבק, גיאטרי צ'קרוורטי, 1995. "כלום יכולים המוכפפים לדבר?", בתרגום איה ברויאר ועדי אופיר, תיאוריה וביקורת 7 (חורף), עמ' 31-66.

Badiou, Alan, 2018. *The Neolithic, Capitalism, and Communism*, Verso Books blog, July 30.

Bonneuil, Christophe, and Jean-Baptiste Fressoz, 2016. *The Shock of the Anthropocene: The Earth, History and Us*, London: Verso.

Chakrabarty, Dipesh, 2015. "The Human Condition in the Anthropocene: The Tanner Lectures in Human Values," The Tanner Lectures in Human Values, Feb. 18-19 (online).

- Dallmayr, Fred, 2011. *Return to Nature? An Ecological Counterhistory*, Lexington: University Press of Kentucky.
- Danowski, Débora, and Eduardo Viveiros de Castro, 2017. *The Ends of the World*, Malden: Polity Press.
- Ghosh, Amitav, 2016. *The Great Derangement: Climate Change and the Unthinkable*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Hamilton, Clive, 2017. *Defiant Earth: The Fate of Humans in the Anthropocene*, Oxford: Polity Press.
- Haraway, Donna, 2016. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*, Durham: Duke University Press.
- Latour, Bruno, 2017. *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime*, Oxford: Polity Press.
- Morton, Timothy, 2013. *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- , 2017. *Humankind: Solidarity with Nonhuman People*, New York: Verso.
- Scranton, Roy, 2015. *Learning to Die in the Anthropocene: Reflections on the End of a Civilization*, San Francisco: City Lights Publishers.
- , 2018. *We're Doomed. Now What? Essays on War and Climate Change*, New York: Soho.
- Stengers, Elisabeth, 2015. *In Catastrophic Times: Resisting the Coming Barbarism*, Chicago: Open Humanities Press.
- The Economist*, 2016. "Poland's New Government Dislikes Critical Media, Vegetarians and Cyclists," Jan. 4.
- Voegelin, Eric, 2012. *Science, Politics and Gnosticism: Two Essays*, New York: Simon and Schuster.
- Wallace–Wells, David, 2019. *The Uninhabitable Earth: Life After Warming*, New York: Tim Duggan.

